

Семантико-когнітивний підхід у сучасних лінгвокогнітивних пошуках

Статтю присвячено вивченню семантико-когнітивного підходу в сучасних лінгвокогнітивних студіях. Предмет її пошуку в сучасній когнітивній лінгвістиці – найбільш суттєві концепти, які вибудовують концептуальний простір і є головними рубриками його членування. Проаналізовано дефініції і підходи до терміна *концепт*, виділено його структурні складники. Розрізнено такі поняття, як *концептосфера* і *семантичний простір мови*. Увагу зосереджено на проблемі співвідношення слова й концепту – однієї із центральних на сьогодні теоретичних проблем сучасної вітчизняної та зарубіжної когнітивної лінгвістики. Здійснено поглиблений аналіз сучасних поглядів на концепт, які можуть бути умовно об'єднані відповідно до методологічної спрямованості дослідників. Показано, що основний напрям семантико-когнітивного дослідження полягає у вивченні співвідношення семантики мови з концептосферою людини, тобто семантичних процесів із когнітивними. Метод семантико-когнітивного аналізу передбачає, що в процесі лінгвокогнітивного дослідження відбувається перехід від значень до змісту концептів. Усебічно описано етапи семантико-когнітивного підходу, який застосовують для вивчення концептуального простору мовних одиниць.

Ключові слова: концепт, концептосфера, семантичний простір мови, семантико-когнітивний підхід, лінгвокогнітивне дослідження, концептуальний простір.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ознайомлення людини з навколишнім світом починається із чуттєвого сприйняття як результату впливу предмета на її сенсорну систему. Перш ніж людина реалізує поняття у звуковому чи письмовому комплексі, воно формується у її свідомості. Важливо наголосити, що основна частина знань про світ зберігається в нашій свідомості у вигляді безмежної кількості концептів різного ступеня складності й абстрактності.

Хоча в сучасній лінгвістиці немає однозначного визначення поняття *концепт*, дослідники здебільшого одностайні у висвітленні деяких його аспектів. Передовсім це стосується його ментальної / ідеальної природи, на яку в різних дефініціях цього поняття посилаються дослідники. До них, наприклад, належать: 1) ментальні сутності, які втілюють знання людини про певний фрагмент дійсності; вони відзначаються ідеальним характером, хоча й мають певну матеріальну основу [23, с. 2]; 2) ментальні утворення, які складають категоріальне підґрунтя всієї діяльності людини, насамперед – мови [3, с. 47]; 3) ментальні сутності, закладені у свідомості як цілісні одиниці інформації про об'єкти реального чи ідеального світу [12, с. 14]; 4) ідеальні утворення [22, с. 3]; 5) мисленнєві одиниці [10, с. 83].

Засадничий теоретичний постулат когнітивістів сьогодні – погляд на концепт як на мінімальну одиницю картини світу [4, с. 23; 9, с. 211; 11, с. 267]. Повідомлення інформації та процес спілкування загалом також є передаванням або обміном концептами у вербальній чи невербальній формі. Концепт виконує роль посередника між словами та реальністю [24, с. 395], а мовне значення – це концепт, пов'язаний зі знаком [13, с. 6].

Мета статті – проаналізувати застосування семантико-когнітивного підходу до дослідження і семантики мовних одиниць, і концептів, які вони позначають.

Предмет пошуку в сучасній когнітивній лінгвістиці – найбільш суттєві концепти, які вибудовують концептуальний простір і є головними рубриками його членування. До них передовсім належать: простір, час, життя, смерть, свобода, воля, число, істина, правда, знання тощо. Зі сказаного стає очевидним, що вираження концепту – це вся сукупність мовних і немовних засобів, які безпосередньо або опосередковано ілюструють, уточнюють і розвивають його зміст. Концепт, крім того, є варіантом відображення значення як «загальне поняття», що заступає нам у процесі думки невідзначену множину предметів одного й того ж типу [5, с. 89].

Аналіз дослідження цієї проблеми. Дотепер учені не дійшли єдиної думки щодо структурних складників концепту. Дослідники виділяють такі типи концептуальної структури: 1) структура як ієрархія елементів; 2) структура як концептуальне поле; 3) структура як сукупність семантичних параметрів, які можуть бути предметом вивчення. Цю саму думку висловлює і В. І. Карасик, трактуючи концепт як багатовимірне мисленнєве утворення, у якому виділяються ціннісний, образний і

понятійний складники [8, с. 129]. На думку М. М. Полюжина, найбільш раціональний погляд на структуру концепту – це її представлення за двома аспектами: 1) репрезентація структури концепту як ієрархічно організованого взаємозв'язку елементів різного рівня абстракції; 2) установа структури концепту через словникові дефініції мовних засобів її репрезентації та виділення образного, понятійного й ціннісного компонентів [14, с. 15]. Зокрема, образна сторона концепту – зорові, слухові, тактильні, нюхові та смакові характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, інакше кажучи, релевантні ознаки практичного знання. Понятійна сторона концепту – це його мовна фіксація, його позначення, опис, ознакова структура, дефініція, зіставні характеристики одного концепту в межах того чи того концептуального ряду, а ціннісна – важливість цього психічного утворення і для окремої особи, так і для всього мовного колективу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Саме із чуттєвого мислення (наочно-чуттєвий образ – З. Д. Попова, І. А. Стернін; «мисленнєва картинка» – О. П. Бабушкін; конкретно-чуттєве – М. М. Болдирев) як ядра концепту починається формування образності. Без звернення до образної основи концепту людина не може просуватися далі в пізнанні навколишньої дійсності. Чуттєвий образ становить ядро будь-якого концепту, який, керуючись потребами раціонального пізнання, проходить через складні мисленнєві процеси, прямуючи до вищого рівня абстрактності. На цьому шляху він обростає великою кількістю ознак, які всебічно відображають властивості предметів і явищ, що сприймаються, перетворюючись у цілісний образ. Зміст концепту постійно насичується, а його обсяг збільшується завдяки новим концептуальним характеристикам, які розкриваються в контексті [7, с. 7]. Сформувавшись у свідомості людини як образ, концепт просувається сходами абстракцій і поступово перетворюється із чуттєвого образу у власне мисленнєвий.

У проведенні практичного дослідження концептуального простору мовних одиниць потрібно розрізняти такі поняття, як *концептосфера* і *семантичний простір мови* (далі – СП). Концептосфера – це мисленнєва царина, яка складається з концептів, а СП мови – лише частина концептосфери, актуалізована за допомогою мовних знаків [19, с. 64]. Концептосфера мови – не набір концептів, а їх складна система, утворена перетинами й переплетеннями численних і різноманітних структурних об'єднань груп концептів. Уся ця складна система структурована в поля, цикли, ланцюжки та інші структурні конструкції певної мови [15, с. 65].

Відомо, що найкращий доступ до опису та визначення сутності концепту забезпечує мова, точніше – мовний знак [4, с. 27]. Останній виконує роль «золотого ключика», який відмикає потаємні схованки концептуального знання [1, с. 196]. Слово, як і будь-яку номінацію, можна порівняти з умикачем, який вводить концепт у нашу свідомість, загалом активує його та запускає в процес мислення, тобто уможливорює використання в мисленнєвій діяльності [15, с. 39]. «Слово як ім'я реалії, – зазначає В. В. Жайворонок, – разом із усім набором характерних для нього мовних ознак є не лише мовною, а й концептуальною одиницею, концептом» [6, с. 26].

Проблема співвідношення слова й концепту на сьогодні одна з центральних теоретичних проблем вітчизняної та зарубіжної когнітивної лінгвістики, хоча встановлено, що словесна номінація концепту не є обов'язковою умовою його існування як ментальної одиниці. Певна частина концептуальної інформації має звукову чи письмову фіксацію, тобто способи мовного вираження, а інша представлена в психіці людини принципово відмінним шляхом, тобто ментальними репрезентаціями іншого типу (образами, малюнками, схемами, мімікою, поглядом, жестами тощо) [21, с. 193].

Аналіз різних дефініцій і підходів до терміна *концепт* у сучасній науковій літературі дає змогу нам сформулювати такі основні його ознаки: 1) концепт – ідеальний об'єкт; 2) сфера локалізації концепту – свідомість людини; 3) концепт не ізольований, він тісно взаємодіє з іншими концептами; 4) концепт об'єктивується мовними засобами; 5) концепт характеризується досить складною структурою.

Останнім часом на сторінках вітчизняної та зарубіжної лінгвістичної літератури значного поширення набули такі погляди на концепт, які можуть бути умовно об'єднані відповідно до методологічної спрямованості дослідників: лінгвістичний, культурологічний, лінгвокультурологічний, логіко-ейдетичний, семантико-когнітивний, когнітивно-поетичний, когнітивно-дискурсивний, філософсько-семіологічний.

Наше розуміння концепту ґрунтується на його семантико-когнітивній (лінгвокогнітивній) інтерпретації як двоїстої ментальної сутності, що має два плани. У мовленнєвому контексті він по-

стає як реальність, що віддзеркалюється у свідомості через мову, у мисленнєвому – як образ, у якому втілюються певні уявлення мовців про навколишній світ [4; 25]. В аспекті семантико-когнітивного підходу концепт трактують як ментальне утворення, що репрезентує собою сукупність знань про певний об'єкт у свідомості людини [14, с. 7]. Представники цього підходу співвідносять концепти з усіма лінгвістичними формами й розглядають мову як інструмент опису концептів [2; 20]. З. Д. Попова та Й. А. Стернін пропонують типологію концептів, що містить поняття, схеми, фрейми, скрипти, гешталти [16, с. 73–74].

Основний напрям семантико-когнітивного дослідження полягає у вивченні співвідношення семантики мови з концептосферою людини, тобто семантичних процесів із когнітивними. Мову в цьому аспекті трактують як один із засобів доступу до свідомості людини, її концептосфери, до змісту та структури концептів як одиниць мислення. Ми повністю поділяємо думку прихильників цього підходу про те, що зі словникової дефініції не можна отримати виразне й повне уявлення про концепт. Тому опис концептів потрібно здійснювати, поєднуючи аналіз словникових дефініцій із поглибленим вивченням контекстів уживання тих мовних одиниць, які їх репрезентують. Крім того, аналіз слововживань дає змогу виявити і універсальні, і специфічні характеристики змісту досліджуваних концептів.

Метод семантико-когнітивного аналізу передбачає, що в процесі лінгвокогнітивного дослідження від значень переходимо до змісту концептів у руслі особливого етапу опису – когнітивної інтерпретації. Остання – обов'язковий етап семантико-когнітивного аналізу, без неї дослідження залишається в межах лінгвістичної семантики [17, с. 9]. Оскільки лінгвокогнітивна концептологія використовує поняття *концепт* на позначення модельованої лінгвістичними засобами одиниці свідомості, завдання лінгвоконцептолога полягає в тому, щоб описати максимально повно семантику слів, словосполучень, фразеологізмів чи текстів, та, застосовуючи когнітивну інтерпретацію результатів лінгвістичного дослідження, моделювати зміст концепту [18, с. 221].

Інтерпретація мовних одиниць, які слугують таксономії певних фрагментів навколишнього світу, – один із методів дослідження процесів категоризації суб'єктивної дійсності та відображення цих процесів у структурах концептів. Когнітивна інтерпретація отриманих результатів лінгвістичного дослідження застосовується на завершальному етапі через моделювання структури концепту за результатами опису засобів його мовної об'єктивації. За допомогою цієї методики здійснюється когнітивне узагальнення результатів лінгвістичного аналізу мовних засобів, що вербалізують концепт: факти мовної свідомості узагальнюються та інтерпретуються як факти когнітивної свідомості. Результати когнітивної інтерпретації – опис структури концепту, тобто когнітивних шарів чи когнітивних ознак, які утворюють концепт.

У цьому дослідженні розглядаємо концептуальний простір як таку множину концептів, що відображає результат пізнавальної діяльності людини, актуалізований в адекватному сприйнятті та осмисленні нею інформації про членування й категоризацію навколишнього світу і слугує забезпеченню потреб орієнтування в ньому. Для того, щоб виявити й всебічно описати концептуальний простір мовних одиниць, застосовуємо такі два етапи семантико-когнітивного підходу:

1) звернення до мови (використовуємо отримані когнітивні знання для пояснення синонімічних явищ і процесів у мовній семантиці);

2) перехід до поглибленого вивчення свідомості (моделювання концептів як мінімальних одиниць, що складають КП досліджуваних прикметників).

Висновки. Отже, семантико-когнітивний підхід у сучасних лінгвокогнітивних пошуках, на нашу думку, досить виразно вказує на те, що шлях дослідження від семантики мовних одиниць до концепту найбільш об'єктивний. Аналіз мовних засобів уможливорює найпростішим і найбільш надійним способом не тільки виявлення ознак концептів, але і їх моделювання. Тому основну увагу потрібно фокусувати на виявленні й описі змістових ознак під час характеристики фрагментів навколишнього світу.

Джерела та література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 416 с.
2. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: ментальные действия / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1993. – 173 с.

3. Берестнев Г. И. О «новой реальности» языкознания / Г. И. Берестнев // Филол. науки. – 1994. – № 4. – С. 47–55.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. – 123 с.
5. Венжинович Н. Ф. Концепт і його лінгвокультурологічна природа / Н. Ф. Венжинович // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. : Філологія. – 2006. – №. 14. – С. 89–94.
6. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – С. 23–35.
7. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : монографія / О. М. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
8. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография / В. И. Карасик. – М : Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Кравченко А. В. Что такое коммуникация? / А. В. Кравченко // Прямая и непрямая коммуникация. – Саратов : Колледж, 2003. – С. 27–39.
10. Красавский Н. А. Концепт «zogn» в пословично-поговорном фонде немецкого языка / Н. А. Красавский // Теоретическая и прикладная лингвистика: межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж : Воронеж. гос. техн. ун-т, 2000. – №. 2. – С. 78–89.
11. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? : монография / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
12. Маляр Т. М. Концептуализация пространства и семантика английских пространственных предлогов и наречий : автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. М. Маляр. – М., 2002. – 44 с.
13. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб : Науч. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
14. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології : зб. наук. пр. – Ужгород : ЛІРА, 2006. – С. 5–22.
15. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 192 с.
16. Попова З. Д. Концептосфера и картина мира / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Язык и национальное сознание. – № 3. – Воронеж : Истоки, 2002. – С. 4–8.
17. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного похода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – С. 7–9.
18. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 711 с.
19. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери / М. В. Скаб. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
20. Стернин И. А. Слово и концепт / И. А. Стернин // Единство системного и функционального анализа языковых единиц : материалы Междунар. науч. конф., 11–13 апр. 2006 г. – Белгород : БГУ, 2006. – С. 189–190.
21. Шевченко И. С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И. С. Шевченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Романо-герман. філологія. – 2006. – № 724. – С. 192–195.
22. Яковенко Е. Б. Реконструкция элементов концептуальной области духовной жизни человека : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Сопоставительное языкознание» / Е. Б. Яковенко. – М., 1995. – 15 с.
23. Clausner C. T. Domains and image schemas / C. T. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10, № 1. – P. 1–31.
24. Cruse D. A. Prototype theory of lexical semantics / D. A. Cruse // Meaning and Prototypes Studies in Linguistic Categorization. – L. : Pandora, 1990. – P. 382–402.
25. Jackendoff R. Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar, Evolution / R. Jackendoff – Oxford : Oxford Un-ty Press, 2002. – 477 p.

Андрусь Андриана. Семантико-когнитивный подход в современных лингвокогнитивных исследованиях. Статья посвящена изучению семантико-когнитивного подхода в современных лингвокогнитивных студиях. Предметом ее исследования в современной когнитивной лингвистике есть наиболее существенные концепты, которые выстраивают концептуальное пространство и выступают главными рубриками его членирования. В ней проанализировано дефиниции и подходы к понятию *концепт* и выделено его структурные элементы. Отличаются такие понятия, как *концептосфера* и *семантическое пространство языка*. Внимание акцентируется на проблеме соотношения слова и концепта, которая остается одной из центральных теорети-

ческих проблем современной отечественной и зарубежной когнитивной лингвистики. Проведен детальний аналіз сучасних поглядів на концепт, які можуть бути умовно об'єднані в відповідності з методологічною спрямованістю дослідників. Показано, що основне напрoдження семантико-когнитивного дослідження складає вивчення співвідношення семантики мови з концептосферою людини, то бач семантичних процесів з когнитивними. Метод семантико-когнитивного аналізу передбачає, що в процесі лінгвокогнитивного дослідження здійснюється перехід від значень до змісту концептів. Всесторонньо описано етапи семантико-когнитивного підходу, що використовуються в вивченні концептуального простору мовних одиниць.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, семантичне простір мови, семантико-когнитивний підхід, лінгвокогнитивне дослідження, концептуальне простір.

Andrus Andriana. Semantic-cognitive Approach in Modern Linguocognitive Studies. The article represents a linguocognitive peculiarity study of semantic-cognitive approach. The study aims at representing the most important concepts, which form conceptual space and function as the main aspects of its categorization. The thesis not only sets a task of analyzing different definitions and approaches to term *concept* but it also intends to determine its structural components. Such notions as conceptual sphere and semantic space of the language are differentiated there. Besides, it focuses on the problem of correlation of a word and a concept, which is still one of the central theoretical problem of modern domestic and foreign cognitive linguistics. The complex analysis performed in the article takes into account modern points of view on concept, which are combined according to methodological direction of researchers. The article vividly reveals that the main approach of semantic-cognitive research is related to the study of correlation between semantics of the language and conceptual sphere of a person or semantic processes with cognitive ones. The method of semantic-cognitive research supposes that in the process of linguocognitive investigation there is a transfer from meanings to the content of concepts. Moreover, different stages of semantic-cognitive research which are used in the study of conceptual space of language units are described.

Key words: concept, conceptual sphere, semantic sphere of the language, semantic-cognitive approach, linguocognitive investigation, conceptual space.

Стаття надійшла до редколегії
16.01.2015 р.

УДК 811.111'06'27(100):37

Ірина Боднар

Концепт ОСВІТА як фрагмент мовної картини світу носіїв англійської мови

У статті проаналізовано концептуальну модель феномену ОСВІТА в англійській мові, її місце у національно-мовній картині світу. Лінгвістична розвідка опирається на доведений факт зв'язку між мовою та мисленням етносу, який є предметом досліджень когнітології, концептуальної лінгвістики, лінгвокультурології, а також міждисциплінарних студій. Установлено, що концептуальний простір етносу та семантичний простір його мови – це однорідні явища в матриці мовної картини світу. Концепти об'єктивуються у мовленні, отже для їх опису доцільно залучати увесь фонд мови (семантичне значення слів, фразеологічні одиниці, метафоричні засоби трансформації реалій). Аналіз корпусу сучасної англійської мови дав змогу виявити семантико-концептуальні ознаки, які вербалізують концепти сфери ОСВІТА засобами англійської мови. На основі семантико-концептуального аналізу описано польову структуру концептосфери ОСВІТА, виявлено питому вагу її концептуальних ознак. Також досліджено лексичну наповненість (номінативне поле) концептів сфери ОСВІТА у мовній картині світу англійців. Результати можна використати в подальших дослідженнях національно маркованих мовних картин світу.

Ключові слова: концепт, концептуальне поле, концептосфера, номінативне поле концепту, номінативна густина концепту, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Концепти як згустки культури відображають мовні моделі, або картини світу (МКС). Один із варіантів МКС – загальнонаціональні моделі (картини) світу. Народ як носій мови, культури, звичаїв, традицій творить свою специфічну національно-мовну картину світу. Вивчення природи значення слів, взаємовідносин між мовою і мисленням,